

Орленко Валентина Іванівна,

аспірантка Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПриАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фроментівська, 2, Київ, 03039; valentinaorlenko60@ukr.net; <https://orcid.org/0009-0004-7243-1237>

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті розглянуто вплив воєнного стану на реалізацію основних прав і свобод громадян в Україні. Воєнний стан, як надзвичайний правовий режим, вводить з метою захисту національної безпеки та територіальної цілісності держави. Запровадження цього режиму передбачає обмеження певних прав і свобод громадян, що потребує ретельного правового аналізу для забезпечення їх правомірності та обґрунтованості. Проаналізовано законодавчі акти України, зокрема Конституцію України, закони «Про правовий режим воєнного стану» та «Про оборону України», а також міжнародні правові норми, такі як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. У статті визначено, які права і свободи громадян можуть бути тимчасово обмежені під час воєнного стану, серед яких право на вільне пересування, право на вільний вибір праці та право на участь в управлінні державними справами. Також розглянуто можливість втручання в особисте життя громадян під час дії воєнного стану, що включає контроль засобів зв'язку, перевірку речей та документів. Наголошено на тому, що конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені статтею 64 Конституції України, не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Це включає право на життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, а також права, пов'язані з рівністю громадян перед законом і захистом від дискримінації. Доведено, що для ефективного захисту прав і свобод громадян під час воєнного стану необхідно не лише закріплення відповідних норм у законодавстві, але й забезпечення діяльності органів, які здійснюють контроль за дотриманням цих норм. Зокрема, значну роль відіграє інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який контролює та гарантує захист прав і свобод громадян. Узагальнено, що в умовах війни для підтримання безпеки та функціонування держави деякі права можуть бути обмежені, проте ці обмеження повинні бути чітко регламентовані законом і не можуть порушувати основоположні права людини. Забезпечення балансу між національною безпекою та правами людини є ключовим завданням для держави під час дії воєнного стану. Таким чином, стаття підкреслює важливість комплексного підходу до захисту прав і свобод громадян в умовах надзвичайного правового режиму.

Ключові слова: держава, право, закон, воєнний стан, права громадян, обмеження прав, Конституція України, національна безпека, правовий режим, міжнародні правові норми, захист прав людини.

Orlenko Valentyna Ivanivna,

Postgraduate Student at the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; valentinaorlenko60@ukr.net; <https://orcid.org/0009-0004-7243-1237>

THE IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE REALIZATION OF BASIC RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS: A LEGAL ANALYSIS

Abstract. The article examines the impact of martial law on the realization of fundamental rights and freedoms of citizens in Ukraine. Martial law, as an extraordinary legal regime, is introduced to protect national security and the territorial integrity of the state. The introduction of this regime entails the restriction of certain rights and freedoms of citizens, which requires thorough legal analysis to ensure their legitimacy and justification. The article analyzes the legislative acts of Ukraine, including the Constitution of Ukraine, the laws «On the Legal Regime of Martial Law» and «On the Defense of Ukraine», as well as international legal norms such as the International Covenant on Civil and Political Rights. The article identifies which rights and freedoms of citizens may be temporarily restricted during martial law, including the right to free movement, the right to free choice of employment, and the right to participate in the management of state affairs.

It also considers the possibility of interference in the personal life of citizens during martial law, including the control of means of communication, and the inspection of personal belongings and documents. It is emphasized that the constitutional rights and freedoms of individuals, as stipulated in Article 64 of the Constitution of Ukraine, cannot be restricted even under martial law. This includes the right to life, the right to respect for dignity, the right to freedom and personal security, and rights related to the equality of citizens before the law and protection from discrimination. It is proven that for the effective protection of citizens' rights and freedoms during martial law, it is necessary not only to enshrine the relevant norms in legislation but also to ensure the functioning of bodies that monitor compliance with these norms. In particular, the institution of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights plays a significant role in controlling and guaranteeing the protection of citizens' rights and freedoms. It is generalized that in times of war, to maintain security and the functioning of the state, some rights may be restricted, but these restrictions must be clearly regulated by law and cannot violate fundamental human rights. Ensuring a balance between national security and human rights is a key task for the state during martial law. Thus, the article emphasizes the importance of a comprehensive approach to protecting the rights and freedoms of citizens under extraordinary legal regimes.

Key words: *state, law, martial law, citizens' rights, restriction of rights, Constitution of Ukraine, national security, legal regime, international legal norms, human rights protection.*

Постановка проблеми. Воєнний стан є надзвичайним правовим режимом, що впроваджується в умовах зовнішньої агресії або загрози національній безпеці держави. Запровадження воєнного стану передбачає обмеження певних прав і свобод громадян з метою забезпечення національної безпеки та оборони країни. Проте, такі обмеження повинні бути обґрунтованими, щоб не порушувати основні права людини. Питання правомірності та обґрунтованості обмежень прав і свобод громадян під час воєнного стану потребує детального правового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день дослідження аспектів захисту та реалізації прав і свобод людини є темою численних наукових праць. Серед вітчизняних вчених активно тривають дискусії щодо цієї проблематики, оскільки для України є надзвичайно важливим завданням забезпечення та захист прав і свобод під час збройної агресії з боку іншої держави. Зокрема, такими питаннями як захист прав людини та механізми їх реалізації займалися такі науковці: Л. Демидова, М. Антонович, О. Андрійчук, В. Бачиніна, Ю. Білас, О. Буханевич, Є. Білозьорова, В. Братасюк, О. Бринцева, О. Венецька, В. Вишковська, В. Вовк, К. Волинка, О. Гвоздік, Є. Гіда, С. Головатий, Д. Гудима, О. Грищук, С. Добрянський, М. Козюбра, А. Колодій, М. Костицький, В. Кравець, О. Львов, С. Максимов, М. Мельник, А. Мерник, О. Огородник, А. Олійник, О. Павлишин, Н. Пильгун, С. Погребняк, О. Петришин, І. Проць, П. Рабінович, А. Романова, В. Селіванов, В. Сущенко, В. Темченко, О. Тихомиров, І. Тімуш, Ю. Тодика, Т. Фулей, В. Чернетченко, С. Халюк, А. Хворостянкіна, С. Шевчук, П. Пилипишин, М. Ковалів та інші.

У багатьох публікаціях розглядаються міжнародні стандарти захисту прав людини, механізми їх реалізації та вплив воєнного стану на основні права і свободи громадян. Проте, недостатньо висвітленими залишаються питання правового регулювання обмежень прав і свобод громадян в умовах воєнного стану в національному законодавстві. Існує потреба в подальшому дослідженні цього аспекту з урахуванням сучасних викликів і загроз.

Метою статті є здійснення правового аналізу впливу воєнного стану на реалізацію основних прав і свобод громадян, а також визначення правових механізмів забезпечення їх захисту в умовах надзвичайного правового режиму.

Виклад основного матеріалу. Введення воєнного стану в Україні зумовлює низку обмежень та заборон для громадян України та іноземних гостей. У цій статті ми розглянемо, які права не можуть бути обмежені під час воєнного стану відповідно до Конституції України, а також які права можуть бути тимчасово обмежені з метою забезпечення національної безпеки.

Конституція є основним джерелом права в державі. Вона зазвичай містить загальновизнані і найбільш важливі громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні, культурні та інші права і свободи. Таким чином, конституція визначає правовий статус людини і громадянина та регламентує діяльність усіх суб'єктів права. В українському законодавстві на конституційному рівні закріплено комплекс прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, реалізація яких забезпечує функціонування держави на демократичних, соціальних та правових засадах. Хоча конституційні права і свободи мають найвищу юридичну силу, більшість

із них не є абсолютними, оскільки їх здійснення може бути обмежене законом. Такі обмеження допускаються в інтересах захисту здоров'я та моральності населення, національної безпеки, територіальної цілісності держави, прав і свобод громадян, а також для охорони громадського порядку, запобігання злочинам, з'ясування істини під час розслідування кримінальних справ, коли іншим способом отримати інформацію неможливо, попередження розголошення конфіденційної інформації або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Науковці та експерти відзначають існування цілого інституту обмеження прав, які охоплюють різні галузі права та сфери науки. Проць І. М. у своєму дослідженні зазначає, що на сьогодні інститут обмеження прав є міжгалузевим і охоплює норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права. Обмеження можна поділити на такі категорії: обмеження основних прав і свобод в умовах особливих правових режимів; обмеження основних прав і свобод у межах кримінального процесу; обмеження основних прав і свобод, зумовлені спеціальним правовим статусом особи; обмеження основних прав і свобод у виборчому процесі [2].

Правовою основою введення воєнного стану в Україні та обмеження певних прав і свобод людини є наступні нормативно-правові акти: Конституція України від 28.06.1996, Закон України від 12.05.2015 «Про правовий режим воєнного стану», Указ Президента України від 24.02.2022 «Про введення воєнного стану в Україні», Указ Президента України від 01.05.2023 № 254/2023 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», а також Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16.12.1966 [2; 11; 12].

Розглядаючи особливості захисту прав людини в умовах воєнного стану, варто зазначити, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. Це також передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституцій-

них прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Безпосередньо, юридичною, політичною та соціальною підставою обмеження прав і свобод людини можна вважати глобальну загрозу національним інтересам країни, яка може порушити нормальний розвиток суспільства та державний устрій.

Права та інтереси людини, що обмежуються під час дії воєнного стану, визначені лише одним правовим актом – Указом Президента України «Про введення воєнного стану». Законодавець також зазначає, що це вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Так, обмежуються конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводяться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Оскільки запровадження особливого правового режиму завжди є потенційною загрозою для основних прав і свобод, чинне законодавство України містить низку гарантій. Термін їх застосування не може перевищувати строку, протягом якого триває воєнний стан [4; 5; 7; 9].

Під час воєнного стану можуть бути обмежені такі права:

- право на вільне пересування (закриті кордони, комендантська година тощо);
- право на вільний вибір праці (залучення до суспільно-корисних робіт, впровадження трудової повинності тощо);
- право на участь в управлінні державними справами (під заборонаю вибори, референдуми тощо).

Крім цього, законодавством передбачено можливість втручання в особисте життя: контроль засобів зв'язку, перевірка речей, документів, житла тощо.

Згідно зі статтею 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Воєнний стан, відповідно до законів «Про оборону України» та «Правовий режим воєнного стану», є осо-

близьким правовим режимом, який надає органам державної влади повноваження для відвернення загрози національній безпеці, а також тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян та юридичних осіб.

Так, відповідно до статті 64 Конституції України, під час воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені наступні права і свободи:

Стаття 24: Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігійних переконань, майнового стану тощо.

Стаття 25: Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі, а держава гарантує піклування та захист громадянам, які перебувають за кордоном.

Стаття 27: Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а обов'язок держави – захищати життя людини.

Стаття 28: Кожен має право на повагу до своєї гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Стаття 29: Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою без відповідного рішення суду.

Стаття 40: Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Стаття 47: Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Стаття 51: Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Стаття 52: Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Стаття 55: Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право на оскарження рішень у суді.

Стаття 56: Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади.

Стаття 57: Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Усі закони та інші

нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення.

Стаття 58: Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Стаття 59: Кожен має право на професійну правничу допомогу.

Стаття 60: Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

Стаття 61: Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Стаття 62: Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку.

Стаття 63: Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Однак, існують гарантії захисту прав людини і громадянина під час введення воєнного стану. Воєнний стан не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого або принижуючого людську гідність поводження чи покарання. Також не допускається будь-яке обмеження права на життя, свободу думки, совісті, релігії відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та законів України [1; 3; 4; 5].

Гарантією захисту прав і свобод людини, особливо в умовах воєнного стану, повинні виступати не лише закони, а й органи та установи, які здійснюють контроль за суб'єктами, що безпосередньо здійснюють такі обмеження в рамках закону. Одним із таких органів є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який забезпечує контроль та гарантує захист прав і свобод громадян.

Деякі науковці стверджують, що контроль за дотриманням прав людини є недостатнім, особливо в умовах воєнного стану, коли держава та суспільство функціонують в умовах підвищеної небезпеки та непередбачуваності. Так, науковці Моца А. та Моца В. вважають, що посилення захисту прав особи є необхідним, особливо у сферах, де одного лише контролю за законністю недостатньо. Вони наголошують на необхідності вдосконалення механізму захисту прав, який має ґрунтуватися на таких положеннях: забезпечення високого ступеня незалежності правотворчих процесів та органів, зниження формалізованості процедур розгляду скарг громадян щодо порушення їх прав і свобод, надання безоплатної допомоги, включаючи інформаційно-роз'яснювальні послуги, безперервну юридичну підтримку та супровід [12].

Висновки. Права та свободи людини є найвищою цінністю держави. В умовах війни, для підтримання безпеки та функціонування держави, деякі права можуть бути обмежені. Однак ці обмеження повинні бути визначені законодавством і не можуть стати підставою для протиправної поведінки, тортур або приниження людської гідності. Забезпечення дотримання прав людини в умовах воєнного стану є надзвичайно важливим для збереження демократичних і правових засад суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Права і свободи громадян в умовах воєнного стану. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>
2. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381–384.
3. Leheza Y., Karina Pisotska, Oleksandr Dubenko, Oleksandr Dakhno, Artur Sotskyi. *The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. Revista Jurídica Portucalense*, 2023. 342–363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15)
4. Гнатковський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини, Київ, 2017.
5. Демків Р. Я. Конституційне право України: курс лекцій. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с
6. Про правовий режим воєнного стану Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
7. Конституційне право України: підручник для вищих навчальних закладів / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
8. Кириченко С. О., Лобко М. М., Семененко В. М. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 9–16.
9. Указ Президента України від 01.05.2023 № 254/2023 Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/2023#Text>
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
11. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
12. Моца А. А., Моца А. В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. № 4(22) 2022. С. 280–291. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3\(21\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)).
13. Radchenko, Oleksandr, et al. (ed.). *National security drivers of Ukraine: information technology, strategic communication, and legitimacy*. Springer Nature, 2023.

REFERENCES:

1. Prava i svobody hromadian v umovakh voiennoho stanu. [Rights and Freedoms of Citizens Under Martial Law]. Retrieved from <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>. [in Ukrainian].
2. Prots, I. M. (2020). Okremi orhanizatsiino-pravovi mekhanizmy obmezhenia osnovnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna za zakonodavstvom Ukrainy. [Certain Organizational and Legal Mechanisms for Restricting Basic Rights and Freedoms of Individuals Under Ukrainian Legislation]. *Porivnialno-analitychne pravo*, 1, S. 381–384. [in Ukrainian].
3. Leheza, Y., Karina Pisotska, Oleksandr Dubenko, Oleksandr Dakhno, & Artur Sotskyi. (2023). The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Jurídica Portucalense*. [The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence]. 342–363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15). [in Ukrainian].
4. Hnatkovskiy, M. M. (2017). Povaha do prav liudyny v umovakh zbroinoho konfliktu v Ukraini zastosuvannia sudamy norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta standartiv zakhystu prav liudyny. [Respect for Human Rights in the Context of Armed Conflict in Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Demkiv, R. Ia. (2012). Konstytutsiine pravo Ukrainy: kurs lektsii. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [Constitutional Law of Ukraine: A Course of Lectures]. 332 s. [in Ukrainian].
6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu Zakon Ukrainy. [On the Legal Regime of Martial Law] vid 12.05.2015 №389-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
7. Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruchnyk dlia vshchychkh navchalnykh zakladiv [Regarding the Legal Regime of Martial Law and State of War] / za red. V.P. Kolisnyka ta Yu.H. Barabasha. Kharkiv : Pravo, 2008. 416 s. [in Ukrainian].
8. Kyrychenko, S. O., Lobko, M. M., Semenenko, V. M. (2019). Shchodo pytannia pravovoho rezhymu voiennoho stanu i stanu viiny. [Constitutional Law of Ukraine : A Textbook for Higher Education Institutions]. *Nauka i oborona*, 2, 9–16. [in Ukrainian].
9. Ukaz Prezydenta Ukrainy [Decree of the President of Ukraine] vid 01.05.2023 № 254/2023 Pro prodovzhenntia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/2023#Text> [in Ukrainian].
10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava OON; [International Covenant on Civil and Political Rights of the UN] Pakt, Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
11. Ukaz Prezydenta Ukrainy [Decree of the President of Ukraine] vid 24.02.2022 № 64/2022 «Pro vvvedennia voiennoho stanu v Ukraini». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].

12. Motsa, A. A., Motsa, A. V. (2022). Prava liudyny v umovakh voiennoho stanu. [Human Rights Under Martial Law]. *Naukovi perspektyvy*, 4(22), 280–291. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3\(21\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-3(21)). [in Ukrainian].
13. Radchenko, O., Kovach, V., Semenets-Orlova, I., & Zaporozhets, A. (Eds.). (2023). National security drivers of Ukraine: information technology, strategic communication, and legitimacy. Springer Nature.